UDK 94(497.5)"1945/1991"

HRVATSKA/JUGOSLAVIJA U SVJETSKOJ POLITICI 1945.-1991. (ŠTO BI TREBALO ISTRAŽIVATI?)

TVRTKO JAKOVINA

Autor ukazuje na stanje istraženosti hladnoratovskog razdoblja u hrvatskoj historiografiji, ukazuje na važnost obrađivanja određenih fenomena poput idelogije, kadrova, nesvrstanih, odraza hladnog rata na kulturu, znanost i umjetnost. Ovaj je tekst bio temelj izlaganja na drugom kongresu hrvatskih povjesničara u Puli 2004.

Hrvatska u svijetu i povjesničari

U Hrvatskom je društvu jedan od najvidljivijih fenomena stalna i trajna opterećenost prošlošću, napose onom novijom. Veliki interes za prošlim, vidljiv i po snažnim i žestokim reakcijama u društvu, novinama, politici, ne prati ni približno usporediv interes publike, nakladnika i znanstvenika za literaturom koja obrađuje to razdoblje. To podjednako vrijedi za prijevodne naslove i, daleko važnije, domaće radove o, prije svega, dvadesetom stoljeću, a napose njegovoj drugoj polovici. Još je dramatičnije stanje s literaturom koja bi problematizirala fenomene koji nisu samo i/ili očito hrvatski, kao što je vanjska politika socijalističke Jugoslavije.[1] S jedne je strane mali broj knjiga o tome vremenu posljedica stava imanentnog hrvatskoj historiografiji i doživljaju javnosti po kojoj je *starije vrednije*

1) Po mojim je, posve sigurno ne potpunim, saznanjima, između dva kongresa Hrvatskih povjesničara od kraja 1999. do rujna 2004. godine tiskano šest prijevoda (sic!) koji bi se široko mogle opisati kao naslovi o Hladnom ratu: David Painter, "Hladni rat, Povijest međunarodnih odnosa", Zagreb 2002., Jerzy Holzer, "Komunizam u Europi, Povijest pokreta i sustava vlasti", Zagreb 2002., Dušan Nećak, "Hallsteinova doktrina i Jugoslavija, Tito između SR Njemačke i DDR", Zagreb 2004. Sve tri knjige tiskala je Srednja Europa. Potom: Andrzej Paczkowski, "Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine", Profil/Srednja Europa, Zagreb 2001., Peter Calvocoressi, "Svjetska politika nakon 1945.", Nakladni zavod Globus, Zagreb 2003., Markus Wolf, "Čovjek bez lica", Golden marketing/Tehnička knjiga, Zagreb 2004.

i da je za objektivnu sliku prošlih vremena potreban tzv. povijesni odmak.[2] Potom je tu osjećaj koji se iz politike nakon raspada Jugoslavije prenio na povjesničare da su sva zbivanja u Titovoj Jugoslaviji nedovoljno "hrvatska" ili anti-hrvatska.[3] Na jedan sloj opterećenosti i cenzure, onaj komunistički, samo je nadodana opterećenost iz devedesetih godina. Ispolitiziranost razdoblja (ili takva percepcija u društvu) i konformizam znanstvenika drugi su razlog siromaštva[4], a nedostupnost ili teška dostupnost izvora, treća, ne najmanje važna.[5]

Međutim, čak ni one teme koje su trebale biti obrađene zato jer se o njima *nije* govorilo desetljećima, koje su pokazivale svu okrutnost vlasti u socijalističkoj Jugoslaviji, nisu detaljnije obrađivane. Paradoks da su gotovo svi čimbenici političkog života u Hrvatskoj od 1990. dalje bili aktivni najkasnije od kraja šezdesetih godina, a napose tijekom Hrvatskog proljeća, nije rezultirao zanimanjem znanosti za to razdoblje. Nešto memoarskih djela ipak ne može biti više od pomoćnog izvora. Podjednako je reagirala i naša publicistika, jer su novinarski radovi ostali koncentrirani na prvih nekoliko mjeseci višestranačja, kada su do tada zabranjeni ljudi javno rehabilitirani i, daleko skromnije, u vrijeme obilježavanja tridesete obljetnice Pokreta u više razgovora. Hrvatska je javnost očito vrlo ozbiljna kada o povijesti govori, ali povijest ne uzima ozbiljno. Povjesničari su (osim malobrojnih i vrijednih izuzetaka) postupali kao i ogromni dio hrvatske "inteligencije" u ostalim područjima, ne reagirajući uglavnom ni javno, ni stručno, na svu ispolitiziranost, medijske napise i manipulacije koje su odraza našle i u školskim programima.[6]

Hrvati zbog svoje veličine nisu mogli imati odlučnu ulogu u svjetskim zbivanjima. Njihov je doprinos povijesti Europe i regije skroman. Možda je veći no doprinos drugih

---

2) Još uvijek tekstove za Hrvatsku enciklopediju Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža od 1945. naovamo pišu politolozi i oni se u načelu ne traže od povjesničara! Kako će povijesni odmak pomoći u objašnjavanju okolnosti u kojima je, primjerice, prva žena predsjednica vlade u ijednom komunističkom društvu, hrvatska političarka Milka Planinc došla na mjesto predsjednice SIV-a i s kojim se sve poteškoćama suočavala? Vjerojatno da bi određena, vrlo korisna saznanja o tome mogla dati i sama Milka Planinc, a izvori ju jednoga dana mogu samo potvrditi ili opovrći.

3) Zato je vjerojatno i tako mali broj domaćih naslova o poslijeratnom razdoblju uopće, a posebice onih koji se bave vanjskom politikom. Od kraja 1999. do 2004. tiskane su dvije knjige sjećanja: Slovenca Marka Vrhuneca, "Šest godina s Titom (1967-1973), Pogled s vrha i izbliza", Nakladni zavod Globus/Adamić, Zagreb 2001., Mira Šuvar, "Vladimir Velebit, svjedok historije", Razlog, Zagreb, 2001. i tri rada povjesničara ili politologa koji problematiziraju vanjskopolitičke teme. Dva su rada moja, koja u fokusu imaju Hrvatsku/Jugoslaviju, jedan je naslov najplodnijeg hrvatskog znanstvenika koji obrađuje poslijeratnu povijest, Radovana Vukadinovića, "Međunarodni odnosi od Hladnog rata do globalnog poretka", Agencija za komercijalnu djelatnost, Zagreb 2001. Podjednako dramatično je stanje i sa člancima. Nešto je više, i to dobrih, radova o Hrvatskoj u Titovoj Jugoslaviji (Zdenko Radelić, Katarina Spehnjak, Miroslav Akmadža, Darko Dukovski itd.).

4) Osobno sam bio zamoljen da predavanje o Nixonovom posjetu Zagrebu 1970. naslovim tako da svakako izbjegnem spominjanje Jugoslavije i Josipa Broza Tita, iako doista nikakvih intervencija u sadržaj predavanja nije bilo. Predavanje sam održao 8. travnja 2004. u Američko-hrvatskom društvu prijateljstva.

5) Isprva je istraživanje u Beogradu, gdje je najveći i najvažniji broj dokumenata o Titovoj Jugoslaviji, posebice njezinoj vanjskopolitčkoj djelatnosti, bio nemoguć zbog ratnih zbivanja. Iza toga, isprika je bilo rat Zapadne alijanse sa Srbijom i Crnom Gorom. Prilike su se nakon odstupa Slobodana Miloševića bitno popravile, ali kakve sve poteškoće očekuju znanstvenike u beogradskim arhivima, posebice onom Saveznog ministarstva inostranih poslova u Ulici kneza Miloša u Beogradu pokazuje moj primjer. Pokušaj dobivanja dokumenata vezanih za više događaja iz 1960., 1965., 1974., 1980. i 1990. godine završio je napadom u beogradskom dnevnom listu "Inter-nacional" 1. i . 5. prosinca 2004. Naslovi članaka u kojima se govori o mom istraživanju u Beogradu su "Hrvati vršljaju po SMIP-u?!" i "Hrvati ipak pročešljavaju našu arhivu", "Hrvatski špijuni kopiraju papire SMIP-a". Na sreću, puno je bolje stanje s Arhivom Srbije i Crne Gore na Topčiderskoj zvijezdi.

6) Sve ovo u isto vrijeme ne znači da nije bilo kolega koji su se i dalje bavili poslijeratnom poviješću Hrvaske, koji su napisali i tiskali zanimljve naslove u posljednjem desetljeću, kao ni vrlo prisutnih kritičara i komentatora prošlih i aktualnih zbivanja.

sličnih naroda, ali to je ponajviše zahvaljujući nadarenim pojedincima ili katkada zahvalnom (ili nezahvalnom) geo-političkom položaju. Jedino vrijeme u kojem su političke okolnosti prostor, u normalnim uvjetima, po svemu malo važne zemlje stavili pod lupu i na svjetsku pozornicu bilo je vrijeme Drugog svjetskog rata, Hladnog rata i doba globalne civilizacije, koje je europsku povijest obilježilo ratovima za "jugoslavensko nasljeđe". U tome je vremenu tek Hladni rat bilo razdoblje kada je zanimanje za Jugoslaviju bilo izrazito i nevezano za ratne okolnosti. Bilo je to doba u kojem je normalno bilo da se predsjednik FNRJ/SFRJ, Hrvat Josip Broz Tito s Nikitom Hruščovom, vođom jedne super-sile, nađe nekoliko puta u samo par mjeseci.[7] Ili da se američki predsjednik Jimmy Carter 1978. okupljenima ispred Bijele kuće koji su čekali više no što je bilo najavljeno, obrati riječima: "Getleman, please. We are waiting for somebody. We are expecting a great world leader. Marshall Tito."[8] Bilo je to vrijeme kada su u hrvatskim kazalištima gostovali vrhunski svjetski umjetnici, poput Lawrenca Olivera. Jugoslavenske filmove, u kojima glume i hrvatski glumci, režiraju ili u njima glume svjetski poznata imena. Hrvatski znanstvenici više no ikada ranije imaju prigode odlaziti u inozemstvo, a na našim su sveučilištima studenti iz brojnih zemalja. Mala zemlja, čiju je diplomaciju činio veliki broj Hrvata, imala je vrlo vidljivo mjesto na svjetskoj sceni i zbog niza susreta na vrhu koji su se odigrali na hrvatskom prostoru. Dubrovnik i Brijunsko otočje bili su jednako često mjesta gdje je jugoslavenski vrh dočekivao strana izaslanstva kao i glavni grad. Koliko je gospodarstvu Jugoslavije koristio položaj između dva bloka? Kako to da stranim posjetiteljima Brijuna ne smeta što je Goli otok jedva nešto udaljen od mjesta odmora političkog jet-seta? Što je bilo s disidentima (a prvi u socijalističkom svijetu pojavljuju se upravo u Jugoslaviji), političkim emigrantima, gospodarskim emigrantima? Što je s kršenjem ljudskih prava, ubojstvima političkih neistomišljenika? Koliko se, konačno, Hrvatska promijenila specifičnim otvaranjem prema svijetu i životom u vremenu kada su vijesti državne televizije započinjale zbivanjima na međunarodnom planu? Nevjerojatno veliki broj pitanja očekuje vrlo detaljnu analizu koja je moguća jedino uz dobro poznavanje svjetskih zbivanja u to vrijeme i poznavanje funkcioniranja Hladnog rata.

Znanost o Hladnom ratu – koji je i jedno povijesno razdoblje i naziv sa sustav u međunarodnim odnosima - obično se dijeli na četiri osnovne škole (ili tri plus jednu).[9] Prva, koja se pojavila u SAD-u i tamo imala najveći broj zagovornika, bila je takozvana Ortodoksna teorija (škola). Koncentrirala se na sovjetsku agresiju, smatrajući da je Zapad/ Sjedinjene Države jedino nastoje na njezinom zaustavljanju (containment). Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina došlo je do reakcije, pa se o ulozi SAD-a počelo govoriti drukčije, naglašavajući nastojanje Washingtona da ostatku svijeta nametne vlastitu ideologiju, posebno na ekonomskom planu. Debata koja je otvorena između zagovornika jedne i druge škole korespondirala je s otvaranjem prvih zapadnih arhiva i rezultirala Post-revizionističkom školom. Ona je naglašavala činjenice (dokumente), važnost zbivanja u udaljenim dijelovima svijeta i zalagala se za balansiranu, ne crno-bijelu sliku sukoba.

---

7) O 1956., jednoj od ključnih godina jugoslavenske povijesti vidi niz radova, posebice dnevnik Veljka Mićunovića, "Moskovske godine 1956/1958", Liber, Zagreb 1977., radove Ljube Dimića s FF u Beogradu, Johanna Granville itd.

8) "Molim vas, gospodo, ne čekamo na bilo koga. Očekujemo velikog svjetskog državnika maršala Tita." Ovaj članak objavljen je u Playboyu. Niti jedan "ozbiljni" zapis o odnosu Tita i predsjednika SAD-a Cartera ne postoji. Milić, Goran, Narodni playboy Josip Brzo Tito, Playboy, Zagreb, 49-56.

9) Vidi primjerice uvodne eseje u: John W. Young i John Kent, "International Relations since 1945, A Global History", Oxford 2004. i Odd Arne Westad (ur.), "Reviewing the Cold War, Approaches, Interpretations, Theory", Frank Cass, London 2000.

John Lewis Gaddis najpoznatiji je predstavnik ove struje, uz Geira Lundestada, Melvyna Lefflera i druge.[10] U Hrvatskoj se Radovan Vukadinović vjerojatno najviše može ubrojati u revizioniste, a Darko Bekić[11] među post-revizioniste. Teško bi bilo istaknuti ijednog drugog našeg povjesničara ili politologa.

Takva površna zainteresiranost, pa i istraženost imala je duboke posljedice za našu historiografiju, ali nije usporediva s katastrofalnim zaostajanjem koje smo imali od pada Berlinskog zida do danas. U vrijeme kada se počinje govoriti o "novoj povijesti Hladnog rata", koju karakterizira posvemašnja otvorenost velikog broja različitih arhiva, koja je multiperspektivna u analizi, multirarhivalna po podacima i multikulturalna u interpretaciji, hrvatska je znanost posve zakazala.[12] Na žalost, činjenica da smo početkom 21. stoljeća počeli nadoknađivati izgubljeno, ne umanjuje našu potpunu neinformiranost glede bivših sovjetskih arhiva. Predsjednik Jeljcin vodio je "arhivsku diplomaciju" tijekom devedesetih i to je bilo vrijeme kada su neki bitni dokumenti mogli biti otkriveni. Zašto su, ako je Beograd bio nedostupan, naši istraživači i njihovi istraživački projekti ostali gluhi na činjenicu da su otvorena tolika i druga spremišta? Ako je nepoznavanje ruskog jezika ograničenje na koje valja računati, zašto nismo iskoristili stopostotnu otvorenost njemačkih, ali i brojnih drugih dokumenata koji mogu biti relevantni za našu povijest u 20. stoljeću? Danas našoj površnoj i slaboj obaviještenosti kumuje i nepovezanost sa susjednim historiografijama (od kojih su neke također isuviše koncentrirane na lokalne teme) ali i hladnoća koju pokazujemo prema znanstvenicima koji nas proučavaju u svijetu.

Činjenica da nas smeta što stranci koji pišu ili uče o Titovoj Jugoslaviji to čine pozivajući se na knjige napisane pedesetih godina u kojima je prikaz naše povijesti iskrivljen ili neprecizan, nisu imale za posljedicu da se barem "odozgor" pokuša inicirati istraživanje, prijevod ili projekt koji bi olašao vlastito određivanje prema različitim fenomenima naše prošlosti. Valjalo bi, dakako, modernom literaturom na engleskom jeziku pokriti cjelokupnu povijest Hrvata, ali ne treba smetnuti s uma da je najveći broj studenata koja nešto uče o našoj kulturi i jeziku prije svega zainteresiran za najnovija razdoblja.

Tko su bili Hrvati u jugoslavenskoj diplomaciji?

Jugoslavenski diplomati su ili profesionalci ili nekarijerni diplomati, politički namještenici, partijski kadrovi ili djelatnici sigurnosnih službi koji rade u prvo Ministarstvu, a onda i Saveznom sekretarijatu za vanjske poslove. Oni su bili pripadnici različitih nacija i teško, gotovo nemoguće je posebno u ranijim fazama i pokušavati razdvajati njihovo ponašanje prema nacionalnom ključu. To ne znači da Hrvati nisu promišljali o vanjskoj politici ili na nju utjecali u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Ako su poneki i nastupali kao prije svega Hrvati (ili npr. Slovenci), bilo je to vjerojatno samo tijekom privatnih susreta, tijekom razgovora koji se nikada nisu zabilježili. U isto vrijeme, od trenutka kada je politika "nacionalnog ključa" postala dominantna u Jugoslaviji, kada je, po riječima Cvijete Joba postalo nužno "pohoditi glavne gradove naših republika kako

10) Gaddis, John Lewis, "We Now Know, Rethinking Cold War History", Clarendon Press, Oxford 1998. i Geir Lundestad, Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952. U: Maier, Charles S. (ur.), "The Cold War in Europe", Markus Wiener Publishing, Inc., New York 1991.

11) Misli se prije svega na još uvijek temeljnu studiju "Jugoslavija u Hladnom ratu", Globus, Zagreb 1988. Vukadinović se prije svega bavi svjetskom politikom.

12) Odd Arne Westad, "Introduction: Reviewing the Cold War", 5. (U: "Reviewing the Cold War, Approaches, Interpretations, Theory").

bi nam posebni partijski i republički procjenitelji izvagali našu republičku odanost i pokornost", uspjeh u vlastitoj sredini bio je ključan za karijeru.[13] Budimir Lončar, kasniji savezni sekretar, neposredno pred povratak s mjesta veleposlanika u Washingtonu 1982., napisao je nadležnima u Zagrebu, kako njegovo " ... radno mjesto može biti u Beogradu ili Zagrebu, po potrebi i nahođenju Predsjedništva CK SK Hrvatske".[14] Možda izgleda neobično i čudno, ali i najuspješniji karijerni diplomati tako su bili u velikoj mjeri ovisni o forumima koji s vanjskom politikom nisu bili posebno povezani ili upoznati. Unatoč takvoj praksi, česti su bili slučajevi kada republička vodstva nikako nisu bila zadovoljna s ponašanjem vlastitih sunarodnjaka u Beogradu. Većina je hrvatskih kadrova bila protiv Hrvatskog proljeća i ondašnjeg rukovodstva.[15] Većina karijernih diplomata trajno je nastanjena u Beogradu. Primjerice Ivo Vejvoda visoki diplomat, živio je i umro u Beogradu, gdje su i danas njegovi potomci. Vlatko Velebit uvijek je ostao vezan za Hrvatsku i, kada nije u Švicarskoj, živio je između Lošinja i Zagreba. Velebit je bio Srbin iz Hrvatske, Vejvoda Hrvat iz Karlovca.

Možda bi se moglo zagovarati tezu da je savezna diplomacija ostala jedna od najtvrđih bastiona jugoslavenske ideje: poboljšane i usavršene u odnosu na ideju jugoslavenstva kakvu su gajili neki pripadnici JNA, jer je veliki broj diplomata živio na zapadu ili vidio svijet, gdje su vidjeli da straha od Zapada ne treba i ne smije biti. U isto vrijeme, bilo im je jasno da život na Istoku ne nudi posebne radosti. Posve je sigurno da je vjerojatno tek mali broj diplomata, osim u intimnom okruženju, bio spreman izreći, možda i pomisliti, na mogućnost da se i u SFRJ uvede višestranačje.[16] Stoga bi vjerojatno pravo pitanje bilo ne samo koji i kakvi su bili hrvatski kadrovi u diplomaciji, već što su oni (i cijela) služba zastupala. Vjerojatno je daleko važnije i korisnije za zemlju, pa i svaki pojedini narod u njoj bila činjenica da je tadašnji jugoslavenski veleposlanik Marko Nikezić 1961. mogao reći u Washingtonu da je najvažnije da Bijela kuća prepoznaje mogućnost dobrih odnosa između zemalja s različitim poretcima ali i da se nada kako će se u svakodnevom životu u Jugoslaviji ojačati slobodnija klima za svakog pojedinca, no da to nužno izgovara pripadnik jedne ili druge nacije![17] Marko Nikezić, zamjenik, a onda i nasljednik Koče Popovića, osobe koja je bila na glasu kao pro-zapadni ministar, bio je "liberal". liberal je bio i njegov nasljednik Mirko Tepavac. A s Tepavcem su, ipak, hrvatski proljećari imali dosta poteškoća, iako su s liberalima u Srbiji dobro surađivali. Najveći dio hrvatskih

13) Cvijeto Job, "Yugoslavia's Ruin, The Bloody Lessons of a Nationalism, A Patriot's Wrning", Rowman and Littlefield Publishers, INC., 2002, str. 77.

14) Pismo Budimira Lonačra CK SKH, srpanj 1983. (bez datuma). Osobna arhiva Budimira Lončara.

15) O tome vidi i moj razgovor s Cvijetom Jobom, "Sjećanja koja čine povijest III", Časopis za suvremenu povijest, god. 35, br. 3, Zagreb 2003.), ali i knjige Savke Dabčević-Kučar, "71, hrvatski snovi i stvarnost 1-2", Interpublic, Zagreb 2001., Miko Tripalo, "Hrvatsko proljeće", NZMH, Zagreb 2001. itd.

16) Cvijeto Job puno godina kasnije piše kako nitko od Hrvata u jugoslavenskoj diplomaciji nije vidio "demokratsku i pluralističku platformu" Hrvatskog proljeća. Prilikom dolaska u Zagreb, kratko nakon rušenja Proljećara, imao je susret s jednim od već otpisanih činovnika. "Ali ipak, unatoč svom porazu, poniženju i nesigurnosti oko osobnih karijera i sudbina dužnosnika prijateljski nastrojenih prema Maspoku, predsjedavajući republičkog Državnog vijeća za vanjske poslove zamolio me, saveznog službenika, da se posebno pobrinem za hrvatska izaslanstva koja bi dolazila u New York. On je još uvijek pristajao uz liniju da je moje biti prvo Hrvat, a potom Jugoslaven. Iznenađen, uspio sam izgovoriti moju federalističku "mantru", uvjeravajući ga da ću kao savezni činovnik posvetiti svu moguću pozornost hrvatskom izaslanstvu, baš kao i izaslanstvima iz drugih republika. (...)" Cvijeto Job 77-78.

17) Nikezić doslovno kaže: "It is important, he said, that the US Government and people recognize that good relations are possible with countries having different system adding that it is hoped that an increasingly freer role for the individual can be developed in Yugoslav daily life." NARA, RG59, General Records of the Department of State, Central Decimal File, 1960-1963, From 768.00/1-160 to 768.00/1-162; 768.00/2-1061. Memorandum of Conversation, 2. listopad 1961.

diplomata koji su služili u Beogradu stavio se 1991. na raspolaganje Zagrebu. Tek mali ih je broj, za razliku od Republike Slovenije, našao posao u diplomaciji Republike Hrvatske. Bez obzira na skupinu iznimnih ličnosti na čelu diplomacije, dok god je bio živ, Josip Broz volio je i nadzirao smjer vanjske politike. Možda je stoga moguće tvrditi da je to bilo jedan od resora na koje su Hrvati imali najduži i najizraženiji upliv u SFRJ?

Hrvati su u diplomaciji druge, Titove, Jugoslavije imali četiri ministra vanjskih poslova, od kojih se, ipak, tek dvojica mogu smatrati pravim, ministrima s odlučnim utjecajem. Nekomunistički kadrovi Josip Smodlaka, još u vrijeme AVNOJ-a i Ivan Šubašić, jedva da su mogli djelovati na kreiranje svojih ministarstava. Možda bi bilo korisno i vrijedno da se napuštajući krutost u periodizaciji početaka Hladnog rata, uoči postupno, ali brzo, "komuniziranje" najvažnijih dužnosti u DFJ. Josip Smodlaka sa sinovima je prešao na partizansko područje u rujnu 1943. Odluka o imenovanju za povjerenika za vanjske poslove u privremenoj vladi NKOJ-u (Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije) zatekla ga je na Hvaru.[18] Za privremenog tajnika imenovao je vlastitog sina Slovena, kasnije šefa protokola u jugoslavenskoj diplomaciji. Zamjenik u povjereništvu za vanjske poslove bio mu je dr. Vladimir Bakarić. S otoka Visa Smodlaka je prešao u Italiju, gdje je u Monopoliju kod Barija uspostavljena baza za opskrbu NOP-a, pa, po Titovom dolasku na Vis, ponovo na taj otok. Pitanje granica i poštovanje "narodne volje" bili su jedno od osnovnih načela Smodlakovog javnog istupanja. Smodlaka je jedan od glavnih pregovarača tijekom razgovora Tito-Šubašić u lipnju, pa onda i u kolovozu 1944. godine. Šubašića je pratio dr. Šepić iz Istre, Slovenac Isidor Cankar i Sava Kosanović, Srbin iz Hrvatske i kasniji član Titove vlade, do 1948. jugoslavenski veleposlanik u Washingtonu. Na temelju Sporazuma Tita i Šubašića, Smodlaka je preuzeo kraljevsku delegaciju u savezničkom Savjetodavnom vijeću za Italiju, pretvarajući je u prvu službeno priznatu misiju nove Jugoslavije. Tako je Hrvat bio prvi (i poslijednji šef diplomacije), baš kao što su, formalno, u istom trenutku na čelu diplomacija dviju jugoslavenskih vlada, kraljevske i Titove, dva hrvatska političara: Smodlaka kod Tita i Šubašić (ujedno i premijer). Od 15. prosinca 1944. do ostavke NKOJ-a i Kraljevske vlade Ivana Šubašića Smodlaka je član NKOJ-a, kratko ministar bez portfelja, a onda je imenovan ambasadorom u Savjetodavnom vijeću u Italiji. Umirovljen je 1946. nakon što je kratko vrijeme bio jugoslavenski delegat u savezničkom Savjetodavnom vijeću, uzalud pokušavajući riješiti pitanje razgraničenja Jugoslavije i Italije. Smodlaka je sasvim sigurno unatoč dubokoj starosti (posebice za ondašnje prilike, tada mu je 77 godina) bio koristan u protuargumentima talijanskoj strani. Usporedo sa Smodlakom, za Titovu je stranu u Kairu i Londonu lobirao general i odvjetnik Vladimir Velebit, koji je postao Šubašićev zamjenik u vladi u kojoj je bivši kraljevski premijer obnašao dužnost ministra vanjskih poslova.[19] Kako je od 1946. Stanoje Simić ministar u novom Brozovom kabinetu, Velebitov je položaj bio barem jednako čvrst. Jer on je, uz Tita, prvi diplomat FNRJ i tako je ostalo sve do ostavke koju Velebit daje zbog nade da će se lom sa Sovjetima 1948. izbjeći.

Tek nekoliko desetljeća kasnije, 1978. ponovo su Hrvati došli na čelo Saveznog sekretarijata za vanjske poslove. Bilo je to vrijeme kada se odustalo od načela da šef diplomacije ima biti Srbin, jer su Hrvat i Slovenac (Kardelj je kratko bio ministar vanjskih

18) Josip Smodlaka, "Izabrani spisi", Književni krug Split 1989. Uvodni esej "Politička djelatnost i politički lik Josipa Smodlake" napisao je Jakov Sirotković. Ovdje vidi posebno stranice 159, 163-167.

19) O Šubašiću kao ministru vidi i moju knjigu "Američki komunistički saveznik, Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države", Profil/Srednja Europa, Zagreb 2003.

poslova) na prve dvije dužnosti u državi. Tek 1978. prekinut je niz koji su činili Koča Popović, Marko Nikezić, Mirko Tepavac i Miloš Minić, kada u kabinet u Ulici kneza Miloša (do 1982.) ulazi Josip Vrhovec. Budimir Lončar posljednji je savezni sekretar, prvi i jedini karijerni diplomat imenovan na tu dužnost (od 4. veljače 1988. do kraja 1991.).

Čarobna snaga doktrine

"*Siguran sam da su danas ljudi poput Beblera* (Aleš, op. T.J.)[20] *posve svjesni ekstremizama i apsurdnosti doktrine marksizma-lenjinizma, posebno njezine nemogućnosti objašnjavanja suvremenih fenomena uopće. Ipak, formalna odanost doktrini, čak i od tako umjerenih ljudi poput Beblera, tako je duboka da se oni nje nikako ne mogu otvoreno odreći. Njihov je položaj, baš kao i položaj cijele vlade, zato danas neobičan. Očuvanje ove dvojbene situacije jest, kako ih ja vidim, od vitalne važnosti za sigurnost ovog režima. On predstavlja jedino sigurno mjesto na kojem mogu stajati. Ako bi se pomaknula iz ove točke u kojoj balansira u bilo kojem pravcu, rezultati bi bili razorni. Ako bi napustila svoju vezu s doktrinom marksizma-lenjinizma u formalnom smislu, posve sigurno bi olakšala suradnju sa Zapadom, ali bi razotkrila svoju prošlost i navukla opasnu sumnju na vlastitu legitimnost. U ime čega je, pitalo bi se tada, uspostavljena diktatura? U čije je ime zatrta oporba? Zašto Đilas još leži u zatvoru?*

Ako bi, s druge strane, režim doktrinu shvatio doslovno i započeo se naginjati prema "dogmatizumu", u pitanje bi postavio čitavu logiku svog otvorenog suprotstavljanja Moskvi. A i to je smrtno opasno, jer u Beogradu ispravno prepoznaju da bi, unatoč Hruščovljevoj površinskoj benevolentnosti, bilo kakav povratak Jugoslavije u Lager, pod kojim god uvjetima, značio jednoznačno priznanje neispravnosti do sada poduzete linije i vodio bi do zazivanja standarnih za komunističku vlast da ozbiljna politička pogreška, jednom potvrđena i priznata, mora biti plaćena važnim personalnim promjenama. (George Kennan)"[21]

Pismo koje je svom prijatelju, otpravniku poslova veleposlanstva SAD-a u Beogradu Elimu O'Chaughessyju poslao tadašnji sveučilišni profesor, bivši visoki dužnosnik State Departmenta i autor američke hladnoratovske doktrine George Kennan, trebalo je imati daleko veći krug čitatelja. O'Chaughessy je, dodajući da je pesimist, napomenuo kako se slaže s Kennanovom pretpostavkom da bi u slučaju da bude prisiljen izabrati između Istoka i Zapada jugoslavenski vrh "vjerojatno Izabrao Istok". Jer "čarobna snaga doktrine" još uvijek je toliko jaka da će oni koji imaju glavnu riječ u Beogradu radje pristati na kažnjavanje od sebi sličnih, no prihvatiti "kapitulaciju pred kapitalističkim svijetom".[22]

Bez obzira na izvanredne ideje u pismu, George Kennan bio je posve u krivu. Izvanredan analitičar, on ipak nije prepoznavao koje su bile stvarne opasnosti pred Jugoslavijom. Georgu Kennanu je, naravno, bilo važnije pretpostaviti kako će se odvijati prilike na

---

20) Aleš Belbler (1907.-1981.), pariški doktor pravnih znanosti, zamjenik komesara XV. Međunarodne brigade u Španjolskom građanskom ratu. Kasnije Zapovjednik Glavnog štaba NOV Slovenije. Pomoćnik ministra vanjskih poslova, pregovarač na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946., veleposlanik FNRJ pri UN-u, jugoslavenski ambasador u Parizu. Petković, 142.

21) National Archives and Record Administration (NARA), RG59, General Records of the Department of State, Central Decimal File, 1960-1963, From 768.00/1-160 to 768.00/1-162.; 768.00/9-160. Pismo Georga Kennana Elimu O'Chaughessyju iz Kristiansanda, Norveška, 30. srpnja 1960. godine.

22) Isto.

globalnom planu, a za kratkog posjeta prilike u Jugoslaviji nije mogao točno procijeniti. Konačno, u vrijeme kada je bio Beblerov gost, pobjeda Johna F. Kennedyja na predsjedničkim izborima još nikako nije bila izvjesna, pa tako ni imenovanje jednog od najpoznatijeg američkog diplomata na mjesto veleposlanika u FNRJ.[23] Ni kasnije, ipak, Kennan nije dovoljno jasno vidio razlike pojedinih dijelova Jugoslavije, nesuglasice različitih nacionalnosti, stvarne i prave probleme zemlje. Dobro je pretpostavio da u jugoslavenskom vrhu doista postoje oni kojima bi daleko ljepše i lakše bilo u punoj simbiozi sa Sovjetima, ali i da postoje oni koji bi bili sretni da se Jugoslavija još malo pomakne prema kapitalističkom svijetu. Očito da su se takve ideje nametale svim pozornijim promatračima prilika u FNRJ, jer opetovano se mogu pratiti u različitim razdobljima i različitim izvještajima. I doista! Borba za socijalizam, doktrinu i njezinu interpretaciju obilježila je prilike unutar Komunističke partije Jugoslavije pred Drugi svjetski rat, 1948. godine u vrijeme sukoba s Informbiroom, kritična je bila i Đilasova hereza, koja, ma kako da je minimalizirana od jugoslavenskih vlasti, a izrazito naglašavana na Zapadu, ipak nije bila nevažna. Nevažne nisu bile ni Beogradska i Moskovska deklaracija 1955. i 1956., mađarska zbivanja iste godine, sukob sa Sovjetima 1957. prilikom nepotpisivanja Deklaracije dvanaest komunističkih partija, 1958., nakon VII. Kongresa SKJ pa i snažni, gotovo prostački napadi Kineza na Beograd, koji su se stišali tek nakon što je na vidjelo konačno došao sukob Moskve i Pekinga.[24] Hruščovljeva, vrlo prijateljska, turneja Jugoslavijom 1963. bila je pokazatelj jednog novog razdoblja, manjih doktrinarnih sporova, ali i vrijeme koje je, kao i toliko puta ranije, bilo obilježeno dvojstvom. Na unutarnjem su planu započele izvanredno liberalne reforme, na vanjskopolitičkom 1967. Tito se opasno približio Varšavskom ugovoru, odlazeći na sastanak u Moskvu i prekidajući odnose sa Izraelom šokiran zbog Šestodnevnog rata na Bliskom istoku.[25] Praško proljeće 1968. bio je novi udarac koji je imao otrežnjavajući utjecaj na svjetski komunistički pokret, pa i prilike u jugoslavenskom društvu. Ono je ponovo i to snažno, naglasilo posebnost jugoslavenskog puta. Ulazak sovjetskih snaga u Čehoslovačku "... koči razvoj socijalizma", a Jugoslaviju, istaknuo je u Sisku početkom rujna 1968. Norbert Veber, gospodarstvenik i član CK SKH, postavlja u poseban položaj. "*...uloga Jugoslavije od ogromnog (je) značaja danas u svijetu, pogotovo za međunarodni radnički pokret i socijalizam uopće. Jugoslavija je danas ono isto što je bila i 1941. godine kad je cijela Evropa u nju gledala dok je davala otpor mnogo jačem neprijatelju, danas se oko nje okupljaju i gledaju u nju oči međunarodnog radničkog pokreta u svijetu i Jugoslavija pokazuje put kojim treba ići, Jugoslavija ukazuje na to, da nije socijalizam ono što prikazuje Sovjetski Savez okupacijom Čehoslovačke. Jer treba shvatiti da je danas sociajlizam mnogo širi nego što je socijalistički lager i moramo shvatiti da mi uzdrmanu vjeru u socijalizam moramo opet podići.*"[26] Tako su studentske demonstracije 68., a posebno Praško proljeće ubrzali propitivanje i jednog tretiranja socijalizma, ali i

23) Kada je Kennan konačno izabrao Jugoslaviju, a ne Poljsku, prigodom susreta u State Departmentu s novim američkim državnim tajnikom Deanom Ruskom naveo je kako je njegova vlada ovim "polaskana". "Jugoslavija je sretna zbog prisustva Sjedinjenih Država i primjećuje da je Kennanovo imenovanje potvrda značaja koju SAD pridaju području." NARA, RG59, General Records of the Department of State, Central Decimal File, 1960-1963, From 768.00/1-160 to 768.00/1-162.; 768.00/2-1061. Memorandum of Conversation. Rusk-Nikezić, 10. veljače 1961.

24) Više o tome vidi i: Jakovina "Socijalizam na američkoj pšenici", MH Zagreb 2002., 122-128, 158-159.

25) Dušan Bilandžić, "Hrvatska moderna povijest", Golden marketing, Zagreb 1999., 513.

26) Državni arhiv Sisak, Zapisnik Općinske konferencije SKH Sisak, Zapisnik sa 3. sjednice Općinske konferencije organizacije Saveza komunista Sisak, održane dana 10. septembra 1968. godine u prostorijama Pionirskog doma u Sisku.

gledanje na Jugoslaviju.[27] U srazu (barem) dvaju gledanja na doktrinu, kojima je Prag bio katalizator, a puno sazrijevanje mlađih političara, početkom sedamdesetih je pobijedila ona struja koja je možda, bila sličnija moskovskoj, ali i (ponovo) ona koja se s njom nije mogla poistovjetiti. Poraženi su bili oni koji su zemlju doista mogli učiniti zapadnom i za koje je rigidno tumačenje odnosa u svijetu, pa i marksizma, imalo manju privlačnost. Tek dovoljno da u nju vjeruju, ali u takvom obliku da ne misle kako ju nije moguće mijesiti. Jugoslavija je i nakon obračuna s Proljećarima u Hrvatskoj, liberalima u Srbiji i svima koji su im bili slični, nastavila na vlastitom, složenom, konceptu udruženog rada, ali ostala je opsjednuta doktrinom. Sredina osamdesetih i promjene u Moskvi, kao i opća kriza sistema u Jugoslaviji, pokazali su se kao nerješivo pitanje.

Ideologija je doista određivala Jugoslaviju iznutra, pa onda i izvana, definirala koliko će se zemlja, nakon što je njezino ležište pomaknuto i onda uglavljeno nešto dalje od ležišta Bugarske ili Poljske, biti nagnuta. Tako osnovna jugoslavenska dvojba, kako ju je 1960. vidio George Kennan, možda i jest bila kako i koliko uspješno balansirati između Zapada i Istoka, pokušavajući pronaći alternativni put u nesvrstavanju. Ono što je Kennan zasigurno dobro procijenio bila je nemogućnost od napuštanja položaja koji je Beograd imao. Iako je u usporedbi s ostalim malim zemljama istoka Europe doista izgledalo da Jugoslavija ima neslućene manevarske mogućnosti, riječ je bila o tek toleriranom iskoraku koji je zapravo vrlo lako mogao biti zapriječen. Ograničenja su bila brojna i postavljana od snažnijih i važnijih zemalja. Možda je upravo po svojoj potrebi da objasni vlastiti izdvojeni položaj iz Istočnog svijeta, uz velike ambicije lidera, rezultirali jednim od najvažnijih hladnoratovskih fenomena socijalističke Jugoslavije, specifičnom ideologijom. Njezina prijemčivost kod dijela zapadnih marksista-filozofa, nada koju je pružala, jer je bila otklon prema staljinizmu, jest nešto što treba posebno istraživati.

Nesvrstani i kulturna suradnja

U svjetlu sudjelovanja ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske Miomira Žužula u kolovozu 2004. godine na Samitu nesvrstanih zemalja u južnoafričkom Durbanu, možda nam predstoji novo definiranje i procjena ove skupine zemalja u multipolarnom (ili unipolarnom?) svijetu i njezinom odnosu prema Hrvatskoj. Na isti način možemo tumačiti i priopćenje o sklapanju diplomatskih odnosa s Kenijom 1. prosinca 2004., kada su obje strane istaknule nadu da će osim gospodarske suradnje biti obnovljena i visokoškolska suradnja. Sve inicijative koje se pokreću u Ujedinjenim narodima i ostalim forumima u kojima je važan *broj* glasova ovise o malim i siromašnim zemljama, zemljama Trećeg svijeta. Povijest, pa i povijest vanjskopolitčkih odnosa, mora imati dimenziju iskoristivosti, utilitarnosti. Stoga pretpostavljam da se jasno određivanje prema ovoj dimenziji, često dominantnoj, vanjskopolitčke orijentacije Titove Jugoslavije značajno barem onoliko koliko i odnos susjednih i velikih zemalja prema našem prostoru. Zato smeta i petnaestgodišnja šutnja politologa o ovom fenomenu, kao i činjenica da se povjesničari zapravno nikada ozbiljno nisu uključili u proučavanje skupine zemalja u kojima je Hrvatska (a posebno jedan pripadnik hrvatskog naroda) imala nesrazmjerno važan položaj obzirom na političku i gospodarsku težinu zemlje koju je predstavljao.

27) Marko Nikezić, "Srpska krhka vertikala", Biblioteka Svedočanstva, br. 15, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Uredila i uvodnu studiju "Na tragu srpske liberalne tradicije – ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka" napisala Latinka Perović, Beograd 2003., 45.

Pokret nesvrstanih zemalja na prostoru bivše Jugoslavije uvijek je promatran kritički. Najčešće je to bilo zbog nejasne gospodarske koristi nesvrstanih i izdvajanja Jugoslavije iz njezinog prirodnog europskog okružja. Vjerojatno je bilo pretjerano i jedno i drugo. Trebalo bi detaljno proučiti što i koliko je veliko poslovanje hrvatskih (i drugih) poduzeća na Bliskom istoku, Africi i Aziji donosilo korist, a koliko je bilo dogovarano u političkim forumima bez nade u isplativost. Ako su poduzeća poput splitskog Lavčevića ili zagrebačkog Rade Končara desetljećima u nesvrstanim zemljama radili po netržišnim uvjetima, bilo bi to korisno utvrditi i izračunati.[28] Prije da će, što je vidljivo i iz današnjih nastojanja da se tamošnja, izgubljena, tržišta vrate, to bili konjukturni poslovi. Tako se pitanje nesvrstane orijentacije zemlje treba promatrati kroz gospodarsku i političku korist ili gubitak, ali i kulturnu i intelektualnu suradnju i promidžbu. Dakako, vojna suradnja, vojni savjetnici i prodaja oružja afričkim ili azijskim zemljama, također je tema o kojoj bi trebalo snažno promišljati.

Kako god to izgledalo grubo sve do posljednjih ne više od dvije ili tri godine, kada je primjetan nešto veći broj zainteresiranih studenata za učenje o Hrvatskoj, iako i dalje uglavnom slavista, Sveučilište u Zagrebu je sve od osnivanja bilo ipak lokalna i provincijalna znanstvena ustanova. Njezino međunarodno zračenje nije nikada prelazilo kabinete uglednih i malobrojnih pojedinaca. Tek po studentima iz nesvrstanih zemalja, ono je imalo međunarodni *izgled.* Vjerojatno su i, ma kako ograničeni, kontakti hrvatskih studenata i studenata iz Trećeg svijeta, imali i morali imati utjecaj na širenje horizonata, pa i dobivanje drugačijeg gledanja na određeni problem. Kada je Leon Geršković, otac hrvatske politologije, početkom šezdesetih pisao ustav Etiopije, onda je on zastupao i hrvatsku pravnu znanost. Na žalost, hrvatski pravni stručnjaci nisu izrađivali temeljne državne dokumente susjednim europskim državama. Možda bismo trebali naučiti cijeniti činjenicu da smo u nekim dijelovima svijeta bili prihvaćani zbog svoga znanja, a ne samo (ili u većini slučajeva) snage mišića. Istraživanja tako mogu biti dvosmjerna: vidjeti koliki su strani utjecaji kod nas, ali i promotriti koliki i kakvi su bili naši utjecaji na ostala društva, njihov politički, obrazovni, socijalni ili vojni ustroj.

Osim na političkom i vojnom planu, Hladni je rat bio sukob dviju kulturnih obrazaca, kulturnih industrija i umjetnika, sportaša. Najtočnije bi bilo opisati ih kao sukob dviju zapadnih kulturnih obrazaca, od kojih je jedan dominantno slavenski i, u većini, utemeljen na pravoslavnoj tradiciji, a drugi zapadnjački.[29] Iako je iz nepalske ili mozambičke

28) U dokumentu SSIP-a iz ožujka 1990. "Pregled značajnijeg angažiranja jugoslavenskih RO po republikama u arapskim zemljama zaljeva i Iranu" pokazuje da je u Iraku tada angažirano bilo 63 jugoslavenska poduzeća! Od toga 9 iz Hrvatske (Ingra, Rade Končar, Tekstil, Ina, Đuro Đaković, RIZ, Industrogradnja, Geotehnika i Ivan Lučić Lavčević), 10 iz Slovenije i čak 38 iz Srbije. U Iranu je poslovalo 13 hrvatskih organizacija (Astra, Jugovinil, Đuro Đaković, Belišće, Ingra, Jedinstvo, Kromos, Pliva, Rade Končar, PTK, Jugoturbina, Prvomajska, Ferimport), 12 slovenskih i 22 srpske firme. U Jemenu samo dva srpska poduzeća. U Kuvajtu niti jedno hrvatsko (od ukupno 8 poduzeća, dva slovenska i pet s registracijom u Beogradu). U UAE angažirana su tek dva naša poduzeća (Jugolinija i Eksportdrvo), u Egiptu 4 (UNGRA, Rade Končar, Jugolinija i Astra), tek jedno više iz Slovenije i dva iz Srbije. U Jordanu su radila tek tri jugoslavenska poduzeća, dva iz Srbije i jedno iz Slovenije. U Siriji je samo Rade Končar, Slovenija nema predstavnike, a Srbija samo tri. U Alžiru je 14 srpskih i 7 hrvatskih poduzeća (Austra, Hidroelektra, Ingra, Jugoturbina, Rade Končar, Tekstil i Torpedo), od ukupno 35. U Libiji radi 18 hrvatskih, od ukupno 73 (sic!) poduzeća iz tadašnje SFRJ (30 srpskih i 11 slovenskih). Od hrvatskih to su: Astra, Brodomaterijal, Đuro Đaković, Exportdrvo, Geotehnika, Ingra, INA Comerce, INA Projekt, Jugohospitalija, Jugoriba, Lošinjska plovidba, Montmontaža, Rade Končar, RIZ, Rudnap, Tekstil, Transjug, Vladimir Gortan. U Tunisu su tek INA i Torpedo od ukupno 10 jugoslavenskih radnih organizacija. Isti broj ima i Slovenija, a s JAT-om i Srbija. Tri su tek bosanskohercegovačka poduzeća. Dokument je nekonsistentan, jer se ponegdje u srpska poduzeća uključuje JAT, a negdje je on naveden kao savezna, SFRJ, organizacija. U ovom pregledu, JAT je uključen u "srpsku kvotu". Osobna arhiva Budimira Lončara.

29) David Caute, "The Dancer Defects, The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War", Oxford University Press 2003. Vidi posebno

perspektive bizarno razlikovanje Čajkovskog i Orffa, Brechta i O'Neilla, činjenica je da je Jugoslavija bila dijelom katolička, a dijelom pravoslavna, da su se u borbi za njezinu naklonost i utjecaj sukobljavali Sovjeti i Amerikanci zbivanjima na jugoslavenskom prostoru daje univerzalniji značaj. Tjekom hladnog rata u Dubrovniku, Beogradu i Zagrebu nastupali su prvorazdredni svjetski glumci i umjetnici. U Jugoslaviji nisu bila rijetka gostovanja kazališnih i baletnih trupa iz SSSR-a, SAD-a, ali i Indije. Takav izvoz kulture, pa i, konačno, postojanje United States Information Agency, koja je bila američko ministarstvo kulture u inozemstvu[30], svjedoči i o razvoju dimenzije u diplomaciji koja nikada ranije nije bila prisutna na takav način. Danas je teško zamisliti da su u "domaćim", jugoslavenskim, filmskim spektaklima bila moguća gostovanja glumaca poput Richarda Burtona ili Orsona Wallesa, ili da je Shakespeare Memorial Theatre Company sa Sir Lawrence Oliverom u Zagrebu (i Beogradu) 1957. izveo "Titusa Andronicusa".[31] Snažni zapadni utjecaji na kulturnom planu, moraju, pretpostavljalo se, utjecati i na ukupan smjer i vesternizaciju jugoslavenske politike. Popularnost hrvatskih pop glazbenika u Istočnoj Europi (Ivice Šerfezija, Ljupke Dimitrovske, Ive Robića i drugih) utjecaji zapadne glazbe, plesa, filmova, sve su to teme koje se mogu i moraju objašnjavati kroz hladnoratovsku prizmu. S kulturom je povezana znanost. Trebalo bi istražiti kako to da je najveći broj Fulbrightovih stipendista u bivšoj Jugoslaviji bio iz Hrvatske, zašto je, nakon Njemačke, Fulbrightov program bio upravo najrazvijeniji sa SFRJ? Na taj su način prodirale ideje sa Zapada, koliko se na taj način bogatila naša znanost, koliko je, konačno, slučajno da su brojni vođe hrvatskog proljeća određeno vrijeme proveli na različitim stipendijama i u stručnim posjetima SAD-u? Specifičnost položaja SFRJ ogledala se i u postojanju Korčulanske filozofske škole, a, primjerice, hrvatska je književna teorija svijetu zapravo najviše pomogla u upoznavanju ruske avangarde. Valjalo bi ispitati koliko je SFRJ posredovala između Istoka i Zapada, koliko se na kulturnom planu preslikavao politički položaj Beograda.

Sport je jedna od općenito malo iskorištenih tema. Poraz sovjetskog nogomentnog tima na Olimpijskim igrama 1952. u Helsinkiju od ekipe SFRJ nije, primjerice, uopće objavljen u tisku SSSR-a![32] Na sličan način na koji se govorilo o sportskom čudu Njemačke Demokratske Republike, moguće je promatrati i važne i visoke rezultate jugoslavenskog sporta, njihovu važnost u hladnoratovskoj ili međublokovskoj borbi, ali i promatrati međusobne odnose pojedinih jugoslavenskih klubova.

Što da se radi?

Vladimir Iljič Lenjin svoju je brošu "Što da se radi?" napisao 1902. godine, sanjajući o "partiji novog tipa", čiji će članovi biti disciplinirani, profesionalni revolucionari, aktivisti. Pamflet je bio uvod u nastanak boljševičke frakcije, pa partije, čiji je dolazak na vlast 1917. u Rusiji, barem prema nekim povjesničarima, bio stvarni početak Hladnog rata – sukoba dviju ideologija. Možda nam danas treba odlučnost Lenjina, jer ukoliko se nešto ne učini odmah i pronađe skupina odlučnih i ambicioznih istraživača, posljedice za historiografiju, ali i društvo, bit će ozbiljne. Neke od tema koje je već trebalo obraditi,

30) Jakovina Tvrtko, "Američki socijalistički saveznik", Profil/Srednja Europa, Zagreb 2003, 300.

31) Public Record Office (National Archives) BWI/235, Years 1957-1958, General/Drama/Tours, Sir Lawrence Oliver Stradford Tour, Registry File Gen/341/45, Vol 3.

32) Edelman, 206-211.

vremenom će postati toliko neatraktivne, da ćemo dugoročno još više paralizirati istraživanja. Jer, nadati se je da će naši studenti uskoro imati mogućnost započeti studij u Zagrebu i nastaviti ga u Londonu i Parizu, da bi diplomirali u Helsinkiju. Ako to doista bude moguće, onda će i trendovi i teme morati što više korespondirati s onima u razvijenim sredinama. Za takva suptilnija istraživanja i analize trebalo bi već imati obrađene temeljne probleme, procese i ličnosti. A mi to nemamo.

Hladni rat jedinstveno je razdoblje u svjetskoj povijesti kada su vanjskopolitička zbivanja bila najizravnije povezana s unutarnjom politikom, dominantnom ideologijiom u društvu, njegovim gospodarskim rješenjima, obrazovanjem. Upravo zbog toga proučavanje poslijeratne vanjske politike i položaja SFRJ u svijetu i Hrvatske u Jugoslaviji treba promatrati po ovom obrascu. Prije svega bismo se trebali prestati ustručavati ulaska u teme vanjske poltike zato jer su u njima Hrvati bili prisutni uz ostale nacije. Ono što se događalo u SFRJ naša je povijest. Hrvati koji su djelovali u administraciji Jugoslavije kreatori su hrvatske povijesti i poltike bez obzira kakvo je sjećanje na to razdoblje na isti način (samo nemjerljivo više) kao i Hrvati u Austro-Ugarskoj. Na isti (ili manji) način na koji je Khuen Hedervari bio "strani" gospodar Hrvatske, to su u svome segmentu bili i Koča Popović ili Mirko Tepavac (ali i obrnuto, toliko je ostalima vladao Josip Vrhovec ili Budimir Lončar). Njihova je politika bila jugoslavenska, srpska, crnogorska i hrvatska i treba ju promatrati na taj način.

Od diplomatske povijesti i odnosa velikih sila prema nama (posebice odnosa između SSSR-a, UK i SAD-a i Beograda), trebalo bi objasniti bilateralne odnose, utjecaje udaljenijih i manjih zemalja, kulturnu i gospodarsku povijest, špijunske veze, prodaju oružja, velike i tajne diplomatske inicijative. Buduća bi historiografija, ako želi barem donekle ući u trend svjetske historiografije, morala analizirati ideološku potku jugoslavenske vanjske poltike, razlike između onih koji su je formirali, posebne, prozapadne iskorake isključivo Hrvatske i Slovenije, kao što je bila Radna zajednica Alpe-Jadran i, prije svega, nesvrstane. Trebalo bi vidjeti koliko je na jugoslavenski režim djelovala privlačnost demokratskog, konzumerističkog društva na Zapadu, kojeg su Jugoslaveni mogli vidjeti lako, odlaskom u Trst. Trst je jedan od fenomena koji bi svakako zaslužiavao svoju monografiju. Ulaskom u obradu svih tema koje su se ticale vanjskopolitičke orijentacije Jugoslavije, postići će se i sinergijsko djelovanje s ostalim historiografijama koje se zanimaju za ovo razdoblje i proučavaju ga kao vlastito.

Stoga odmah treba početi istraživati. Trebalo bi odmah, organizirano, otići u svjetske arhive, posebice one u Washingtonu, Bonnu, Parizu, Londonu, Moskvi i, ponajviše, Beogradu. Potom su tu dokumenti zemalja susjednih bivšoj Jugoslaviji, ali i svi drugi, jer nevjerojatan je broj mjesta gdje se mogu pronaći nama zanimljivi izvori. Nevjerojatna demokratičnost dvadesetog stoljeća u usporedbi sa svim ostalim razdobljima, reflektira se i na arhivski materijal, koji je ogroman, raznolik i, valjda, zato omogućava da se do točne slike o prošlosti približimo više no i za ijedno prethodno razdoblje. Bugarski su kolege u Sofiji, primjerice, tiskali izvještaj o razgovoru pape Pavla VI i Josipa Broza Tita 29. ožujka 1971. godine, prvog posjeta čelnika neke socijalističke države Vatikanu![33] Prednost istraživanja dvadesetog stoljeća, posebice njezinog drugog dijela jesu i brojni, nepregledni sekundarni izvori: radio i televizijski zapisi, fotografije, novine, more novina.

33) Dosie "Vatikana", IK Uniskorp, Sofija 2002. (Nepublicirani novootkriveni dokumenti bugarske i stranih tajnih službi i materijalni iz osobnog arhiva Todora Živkova.). Vidi posebice stranice 29-37. Vjekoslav Cvrlje, "Vatikanska diplomacija", Školska knjiga/Kršćanska sadašnjost 1992., 125-126.

Još uvijek su živi brojni sudionici različitih povijesnih događaja. U uređenim su zemljama već davno sređene zbirke oralnih povijesti. Na žalost, naši su oralni izvori za brojna događanja nestali, a kako u društvu očito nemamo kulturu pisanja sjećanja i memoaristike, osobne dojmove i sitne, zanimljive epizode, izgubili smo zauvijek.[34]

Iza toga, Hrvatska bi trebala, ako već nema osjećaja odgovornosti da se stručno i jasno objasne događaji koji opterećuju svakodnevni život (jer znanost ne postoji samo zbog znanosti, ona mora olakšavati život sada i danas; korespondirati s interesima javnosti i pomagati u rasvjetljavanju zabluda), barem zbog našeg imagea u svijetu, početi tiskati radove vlastitih povjesničara na stranim jezicima. Samo tako ćemo moći početi mijenjati krivo i/ili iskrivljeno gledanje na našu prošlost. Možda, budemo li radili na ovaj način, konačno prevladamo djelovanje (prokletstvo?) Lenjina punim objašnjavanjem onoga što je njegova mislija značila za Hladni rat, Jugoslaviju i Hrvatsku. To nam je valjda cilj?

34) Sam sam razgovarao s nekoliko bivših diplomata i političara SFRJ (Miroslavom Kreačićem, Mirjanom Krstinić, Cvijetom Jobom, Ivicom Maštrukom, Marinom Gerškovićem, Budimirom Lončarom). Bilo bi korisno razgranati ovakve napore.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LVI-LVII
ZAGREB 2003.-2004.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LVI-LVII, str.1-259, Zagreb 2003.-2004.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky